

lonpoikaisen hengen. Valistuslehdissä joulun pääsisältö on ollut uskonnollinen hartaus ja useimmin kuvattu kulutusta-
pahtuma joulukuvissa liittyy silmillä tapahtuvaan hartaudenharjoitukseen, lukemiseen. Myös joulun maalaisuus on ollut sitkeähenkinen piirre. Joulun kaupallisuuden kritiikki onkin ollut ylhäältä päin opettettua talonpoikaista kotitalousideologiaa. Melkoinen aluevaltaus on Heinosen katsaus elokuvan rooliin kuluttajavalistuksessa. Jakson loppuosa käsittelee kotitalousneuvonnan vitkaista ammatillistumista. Toiminnan vankan järjestötaustan huomioon ottaen tämä ei ole yllättävää, olisihan ammatillistuminen ja siihen liittynyt toiminnan valtiollistaminen ollut samalla järjestöjä itseään vastaan suuntautunutta toimintaa.

On mielenkiintoista pohtia, millaisia seurauksia kotitalousneuvonnan valistuksellisesta projektista on ollut. Onko muokattu erityinen suomalainen kulutusmalli, kotimainen kulutusmentaliteetti? Tulemehan usein arkisissa havainnoissamme tuloksiin, joiden mukaan suomalaisia leimaa kovin varovainen, joskus jopa moralistinen suhtautuminen kulutukseen. Tämä kulutuksen vaaroista valistava diskurssi on tuttu esimerkiksi suomalaisesta alkoholitutkimuksesta. Yhtä tuttua on nähdä suomalaiset kokemattomina kuluttajina, auktoriteettiuskoisina arkajalkoina, jotka ovat vielä kaukana nykyaikaisesta kriittisestä kuluttaja-asenteesta. Mutta tulee tavaramaailman kammo yksinomaan talonpoikaisesta mentaliteetistä vai voisiko asi-

aan liittyä muitakin tekijöitä? Eräs historian tutkijoiden suosima kulutukseen liittyvä hyvin suosittu tutkimuskohde on ollut ns. ylellisyysasetukset. Niitä tunnetaan Alppien pohjoispuolisestakin Euroopasta jo keskiajalta lähtien useita esimerkkejä. Ylellisyysasetuksissa puututtiin tavallisesti liian prameaan ja oman säädyn rajat rikkovaan pukeutumiseen. Useimmiten silmätikkuna oli naisten muotiasusteet, etenkin jos ne olivat tuontitavaraa. Protestanttisissa maissa ylellisyysasetukset saivat kuitenkin omaperäisen luonteen. Pukeutumisen koodauksen lisäksi ne suunnattiin rahvaan juopotte-
lua ja joutilaisuutta vastaan.¹ En halua väittää, että ylellisyysasetuksilla sinänsä olisi ollut suuri merkitys kulutuksen muotoutumiselle. Mutta ne tuovat näkösalille kuitenkin ilmiön, joka Heinosen työssä jää paljolti sivuun, nimittäin valtion. Toinen kotitalous- ja kuluttajavalistuksen laajuuteen liittyvä kiinnostava seikka liittyy tietoon. Onko sekin kotitalousneuvonnan vika, että suhtaudumme niin kriitikittömästi ja alamaisesti kulutustavaroihin ja elintarvikkeisiin liittyvään informaatioon?

Visa Heinosen laaja-alainen työ on aarreaitta kaikille kulutuksesta ja sen historiasta kiinnostuneille. Yhdessä Heinosen juuri valmistumassa olevan suomalaisen mainonnan historian kanssa se muodostaa perustietopankin meillä pitkään

1. Vrt. Matti Peltonen (1997): *Kerta kiellon päälle. Suomalainen kieltolakimentaliteetti vuoden 1733 juopumusasetuksesta kieltolain kumoamiseen 1932*, Tammi, 25–28.

laiminlyödyille kulutuksen historialle.

Matti Peltonen

Harmaat sudenpennut

Björn Forsén – Annette Forsén: Saksan ja Suomen salainen sukellusveneyhteistyö. Suom. Seppo Sarelius. WSOY 1999 Porvoo. 330 s. Alkuperäisteos Björn Forsén och Annette Forsén: Tysklands och Finlands hemliga ubåtssamarbete. Söderström & C:o, Borgå 1999.

■ Saksalais-suomalainen yhteistyö sukellusveneiden rakentamisessa 1920- ja 1930-luvulla on riittämättömästi käsitelty aihe laivastomme ja itenäisen Suomen alkutaipaleen historian kirjoituksessa. Björn ja Annette Forsénin tutkimus täyttää tämän aukkokohtan. On ollut pitkään tiedossa, että Suomen viiden sukellusveneiden rakentamisella oli vuosina 1927–33 ratkaiseva asema Saksan laivaston ponnistelussa Versailles'n rauhansopimuksen kiertämiseksi. Tutkimuskirjallisuudessa tämä seikka on Forsénien tutkimukseen asti valitettavasti sivuutettu maininnoilla.

Näin siitäkin huolimatta, että Saksan laivaston historia on kiinnostanut tutkijoita. Mielenkiintoa ovat herättäneet etenkin laivaston murrosvai-

heet valtiollisten muutosten pyörteissä. Kansainvälisessä tutkimuksessa esteenä sukelusveneyhteistyön tutkimiselle on ilmeisesti ollut kielitaito, sillä aihe edellyttää ruotsin ja suomen hallintaa. Aiheeseen ei kuitenkaan ole perehdytty aiemmin Suomessakaan.

Björn ja Annette Forsénin tutkimus yhdistää Suomen historian kansainväliseen kehitykseen ja niveltää kansainvälisen sekä suomalaisen tutkimuksen tulokset. Suomalaisten ja saksalaisten tavoitteiden vuorovaihtus tulee näkyväksi ja ymmärrettäväksi. Suomessa pyrittiin saamaan laivastomme käyttöön tehokkaita ja kotimaisilla telakoilla rakennettuja veneitä. Saksalaiset puolestaan halusivat ylläpitää suunnittelutaitoaan ja kokeilla teoreettisia suunnitelmiaan uusista venetyypeistä ja varusteista käytännössä.

Saksan ja Suomen salainen sukellusveneyhteistyö on osoitus laivastomme alkutaipaletta kohtaan viime aikoina heränneestä uudesta mielenkiinnosta. Jari Leskinen on lähestynyt aihetta tutkimalla mm. suomalaisten ja virolaisten yhteistyötä Suomenlahden meripuolustuksessa, Erik Wihtol on selvittänyt laivastolakiin johtanutta kehitystä, ja Tauno Niklander on käsitellyt aihetta populaariteoksellaan *Meidän panssari-laivamme*. Nämä tutkijat ovat tuulettaneet eräitä laivastohistoriaamme jääneitä pinttyneitä käsityksiä ja väärinymmärryksiä.

Salamyhkäisyydessään ja juonenkäänteissään saksalaisten toimet Versailles'n rauhansopimuksen määräysten kiertämiseksi muistuttavat salapo-

liisikertomuksia tai agenttitarinoita. Nykyhetken historiankirjoituksen painotukset tekevät epätoivoisilta vaikuttavia hankkeita ymmärrettäväksi: niitä on tarkasteltava Saksan laivaston traumaattisten vaiheiden taustaa vasten. Suuramiraali von Tirpitzin johdolla ryhdyttiin vuodesta 1898 alkaen vahvistamaan Saksan laivastoa, josta haluttiin muodostaa keisarikunnan yhtenäisyyden ja uuden voiman keulakuva. Saksan läsnäolon ja tunnustuksen merillä (Seegeltung) tuli tukea ja olla osa keisarikunnan tunnustettua asemaa maailmanpolitiikassa (Weltgeltung).

Erityisesti saksalaisessa historiankirjoituksessa laivastorakentamisella on tulkittu olleen ensisijassa sisäpoliittinen tehtävä yhteiskuntarakenteen säilyttäjänä, "kriisistrategiana" (Volker Berghahn).¹ Saksalaisille meriupseereille oli Seegeltung-kaavuiluissa osoitettu tärkeä tehtävä etuoikeutettuna kansallisena esikuvana.

Häviö sodassa mitätöi suunnitelmat. Sodan jälkeen laivaston keskeisenä tavoitteena oli entisen etuoikeutetun aseman palauttaminen.² Osan näistä pyrkimyksistä muodosti tietotaidon säilyttäminen tekniikan kehittyessä. Saksalaiset pyrkivät suunnittelemaan aluksia ulkomailla toimivien peiteyrietysten suojissa. Makaaberin huipun salamyhkäiset operatiot saavuttivat ns. Lohmannin jutussa. Julkisuuuteen paljastui joukko salaisia hankkeita; laivasto oli omistaja mm. Berliner Bacon AG -nimessä yrityksessä (sianlihatehdas, todella).

Saksan pyrkimys kiellettyjen aselajien kehittämiseen

muodosti Forsénien tutkiman yhteistyön "tarjonnan". "Kysyntänä" olivat sukellusveneet osana Suomen laivastokysymystä. Itsenäinen Suomi oli saanut vapaussodassa sotasaaliiksi vain muutamia vanhentuneita aluksia. Laivaston rakentamiseksi laadittiin useita ohjelmia, joista yhtäkään ei hyväksytty 1920-luvun alkupuolella.

Sukellusveneet sisältyivät kaikkiin suunnitelmiin. Yksi hankkeista oli Hangossa upotetun venäläisen sukellusvene AG 16:n korjaustyö, jonka yhteydessä luotiin yhteydet saksalaisten asiantuntijoiden ja suomalaisten viranomaisten ja telakoiden välille. Ratkaisevana linkkinä toimi suomalainen Oy Transbaltic, joka kävi ase-

1. Sisäpoliittisen tulkintamallin esitti myöhemmin historiallisen sosiaalitieteen koulukunnan (historische Sozialwissenschaft) esikuvaksi kohotettu Eckart Kehr väitöskirjassaan *Schlachtfloottenbau und Parteipolitik 1894–1901* (Historische Studien 197. Berlin: Emil Ebering, 1930). Volker Berghahn kirjittää Kehrin tulkintaa keskeisimmässä wilhelmiinisestä laivastorakentamisesta kirjoitetussa tutkimuksessa *Der Tirpitz-Plan. Genesis und Verfall einer innenpolitischen Krisenstrategie unter Wilhelm II* (Geschichtliche Studien zu Politik und Gesellschaft Band 1. Düsseldorf: Droste Verlag, 1971).

2. Knut Stangin äärimmäisen tulkin mukaan Saksan laivastolle ensimmäisen maailmansodan jälkeen rakennetuilta aluksilta puuttui kokonaan rationaalinen tehtävä: ne rakennettiin ensi sijassa ideologisista syistä laivaston kadotetun aseman palauttamiseksi, ks. Knut Stang (1995) *Das zerbrechende Schiff. Seekriegsstrategien- und Rüstungsplanung der deutschen Reichs- und Kriegsmarine 1918–1939*, Europäische Hochschulschriften Reihe III Geschichte und ihre Hilfswissenschaften Bd. 630, Frankfurt am Main: Peter Lang.

kauppaa Suomen puolustusministeriön kanssa.

Kontaktien tuloksena Suomeen saapui vuonna 1924 asiantuntijaksi komentajakapteeni evp. Karl Bartenbach. Hän oli toiminut ensimmäisessä maailmansodassa Saksan Flanderiin sijoitettujen sukellusvenneiden komentajana (Führer der U-Boote Flandern). Bartenbach on *Saksan ja Suomen salaisen sukellusveneyhteistyön* keskeinen henkilö. Pitkästi hänen toimintansa johdosta Suomen vuoden 1927 laivastolaikiin sisältyneet neljä sukellusvenettä rakennettiin suomalaisilla telakoilla saksalaisten Hollannissa toimineen peiteyrittäjä IvS:n (Ingenieurskantoor voor Scheepsbouw) piirustusten mukaan.

Suomalaisten veneiden koeajojen aikana saksalaiset saattoivat kouluttaa pienen asiantuntijajoukon sekä kokeilla uusia teknisiä ratkaisuja ja valmistella uusia sukellusvenetyyppejä liikekannallepanon varalle. Bartenbachin johdolla yhteistyö syveni siten, että laivastolaikiin kuuluneiden veneiden valmistuttua 1930 IvS saattoi ryhtyä rakentamaan Turun Crichton-Vulcanin telakalla omaa venettä. Tarkoituksena oli saada uusi liikekannallepanotyyppi Saksan merivoimille. Aluksesta tuli myöhemmin Suomen laivaston Vesikko, joka palvelee edelleen museoveneenä. Vesikon piirustusten mukaan rakennettiin myös Saksan ensimmäiset sukellusvenet sen jälkeen kun englantilais-saksalainen laivastosopimus salli jälleen aselajin Saksalle vuonna 1935.

Laajan ja repaleisen lähdemateriaalin selvittämisessä ja

tulkittamisessa on ollut valtaisa työ. Jos on joutunut tekemisiin aikakauden saksalaisten laivastoasiakirjojen kanssa, arvostaa teoksen tarkkuutta ja perinpohjaisuutta. Tutkimus tekee uusia lähteitä tunnetuksi. Perustyö hajanaisten, osin järjestämättömien ja osittain salakielistenkin lähteiden parissa on nyt tehty.

Lähdemateriaalin vaikeudet edellyttävät erityistä keskittymistä aiheeseen. Sivupolkuja, sinänsä kiinnostavia, ovat tekijät vältelleet. Kaksi seikkaa kuitenkin kuuluisi välttämättä teoksen *Saksan ja Suomen salainen sukellusveneyhteistyö* yhteyteen.

Ensinnäkin laaja tutkimuskirjallisuus Saksan laivaston rakentamisen vaiheista vuosien 1918 ja 1939 välillä, esimerkiksi Jost Dülfferin, Werner Rahnin ja Knut Stangin teokset puuttuvat tutkimuksesta.³ Keskeinen vuoden 1932 jälleerakennusohjelma (Umbauplan) mainitaan vasta sivulla 224, silloinkin 1960-luvulla kirjoitettuun amerikkalaiseen väitöskirjaan viitaten.

Tekijät eivät edes sivua Saksan keisarikunnan meriupseerien aatemaailmaa ja laivaston kohtaloa osana Saksan laivaston myöhempää ”historiallista itseymmärrystä” (Michael Salewski). Forsénien oivallisesti dokumentoimat ”agenttikertomukset” vaikuttavat ilman näitä taustoja todellista mielikuvituksellisimmilta.

Perehtyminen meriupseerien asemaan ensimmäisen maailmansodan jälkeen olisi perustellut teoksessa esitettyjä tulkintoja joidenkin meriupseerien poliittisista näkökannoista. Ei ole itsestään selvää, mitä

tarkoittaa lause ”- - hänhän [Bartenbach – A.S] kuului sellaiseen ryhmään saksalaisia – entisiin keisarillisen laivaston upseereihin – jotka usein olivat monarkisteja ja suhtautuivat Hitleriin kielteisesti” (s. 266). Meriupseerien suhtautumista kansallissosialisteihin on käsitelty useissa julkaisuissa.⁴ Niiden perusteella em. lause on vähintäänkin ongelmallinen. Suomessa Saksan laivaston monimutkaisen historian tuntemus on vähäistä, siksi nämä ongelmakohtat korostuvat ylikin varsinaisen merkityksensä.

On valitettavaa, että näin ansiokkaan ja tärkeän tutkimuksen käännoistyö on hapuilleva. Tutkimuksen alkukielen, ruotsin, rakenteiden säilyttäminen sellaisenaan tekee suomenkielisestä tekstistä kömpelöä ja vaikealukuista. Käännöksen epätarkkuus aiheuttaa vääринymärryksiä: kuuluuko ”risteilyskellusvene” sotilasmaailmaan ensinkään, ja mikä on ”ykkösupseeri”? Kömmähdykset terminologian kääntämisessä ovat lapsuksia, kuten maininta ”Saksan merivoimatoimistosta” tai ”merivoimarkistosta”, etenkin kun termit

3. Jost Dülffer (1973) *Weimar, Hitler und die Marine. Reichspolitik und Flottenbau 1920–1939*, Düsseldorf: Droste; Werner Rahn (1978) *Reichsmarine und Landesverteidigung 1919–1928. Konzeption und Führung der Marine in der Weimarer Republik*, München: Bernard & Graefe; Stang 1995.

4. Ks. esim. Keith W. Bird (1977) *Weimar, the German Naval Officer Corps and the Rise of National Socialism*, Amsterdam: Grüner sekä suuramiraali von Tirpitzistä Raffael Scheck (1998) *Alfred von Tirpitz and Right-Wing Politics, 1914–1930*, New Jersey: Humanities Press.

toisaalla tekstissä jäävät saksalaiseen asuunsa.

Käännöksen tarkkuus on tärkeä asia, koska suomenkielistä tutkimusta laivastohistoriasta on vähän. Suomalaiset termit ovat vakiintumattomia, ja jokainen uusi epätarkka käännöstermi sekoittaa tilannetta entisestään. Kielen luova käyttö oli myös olennainen osa Saksan merivoimien salaista kehitystyötä sekä Versailles'n rajoitusten kiertämistä. Esimerkistä käy edellä mainittu Umbau-ohjelma, siis "muutos-ohjelma", joka todellisuudessa tarkoitti Saksan laivaston tuntuvaa vahventamista yli Versailles'n rauhansopimuksen määrittämän enimmäiskoon.

Perusteosten kaltaisesti *Saksan ja Suomen salainen sukellusveneyhteistyö* asettaa enemmän kysymyksiä kuin mihin vastaa. Se tarjoaa hyvän lähtökohdan jatkotutkimuksille. Suomen vaiheiden selvittäminen valaisee esimerkiksi saksalaisten vastaavia toimia ja hankkeita Espanjassa.

Vastaustaan odottaa myös kysymys useiden tutkimuksen henkilöiden asemasta ja merkityksestä. Eräs näistä on suomalainen kontra-amiraali von Schoultz, joka sukellusveneidän rakentamisen jälkeen oli keskeinen hahmo Saksan laivaston ja Suomen välisissä suhteissa. Paras osoitus tunnustuksesta Forsénien työtä kohtaan olisi historiantutkimuksen jälkimaininki niin Suomen kuin Saksankin laivastohistorian piirissä: voi vain toivoa, että teoksen ansiosta Suomen laivastolakiin julkisuudessa edelleenkin liitettävät väärinymmärrykset tulisivat viimeinkin oikaistuksi.

Aleksanteri Suvioja

Maanpetturin tie vei kaltereiden taakse

Juha Pohjonen: Maanpetturin tie. Maanpetoksesta Suomessa vuosina 1945 – 1972 tuomitut. Otava, Keuruu 2000. 543 sivua, kuvitettu.

■ Huippuvakoojien kiinnijäämiset ja loikkaukset leiristä toiseen olivat kylmän sodan aikana aina suuria uutistapahtumia. Jännitys elokuvien ja -romaanien tekijöille agenttitarinat tarjosivat ehtymättömän aihevaraston. Vakoojien ja loikkareiden muistelmilla on ollut runsaasti kysyntää ja niitä on käytetty paremman puutteessa myös historiantutkimuksen lähteenä, kun varsinaisten tiedustelupalvelujen ja valtiolisten poliisien arkistoihin ei ole ollut pääsyä. Kylmän sodan päättymisen on avannut arkistoja ainakin jossakin määrin ja joissakin maissa, mutta ennen kaikkea se on madaltanut vakoilua koskevan tieteellisen tutkimuksen kynnyistä. Siihen ei enää sisälly entisenkaltaisia poliittisia rasitteita eikä jännitteitä.

Yleisnimikkeellä 'vakoilu' voidaan tarkoittaa melkein mitä vain ja sen alle mahtuu niin monenkirjavaa puuhastelua, että käsitteen kattavaa määritelmää lienee turha yrittää. Erityisesti kylmän sodan aikaisesta vakoilutoiminnasta voi sanoa, että se oli todella-

kin politiikan jatkamista toisin keinoin. Totuus oli vakoilussaakin, jos mahdollista, vielä taruakin ihmeellisempi ja ennen kaikkea raadollisempi. Liikkeellä eivät suinkaan olleet vain salaiset agentit ja huippuammattilaiset, 'miehet kylmäsätä', vaan vieraan vallan hyväksi tapahtuvaan tietojen keruuseen värvättiin myös ihan tavallisia kansalaisia. Varsin suuri osa saadusta tiedosta oli varmasti täysin hyödytöntä, epäoleellista, banaalia ja epäluotettavaakin. Osa tiedoista oli sitä paitsi sellaisia, jotka olisi paljon helpommin saanut julkisista lähteistä, vaikkapa sanomalehdistä, karttakirjoista tai rautateiden aikatauluista. Mutta yhtä kaikki: suostuminen yhteistyöhön vieraan vallan kanssa oli – ja on – tietysti kaikissa maissa aina raskas rikos.

Suomessa vakoilutapausten tieteellinen tutkiminen tuli mahdolliseksi vasta Neuvostoliiton hajoamisen ja kylmän sodan päättymisen jälkeen 1990-luvulla. Poliittiset rasitteet kaikkosivat tämänkin teeman ympäriltä. Eräänlaisena verrokkitapauksena, joka tietysti on sinänsä aivan eri luokan asia, tulevat mieleen vaikkapa neuvostopartisanien jatkosodan aikana rajaseudun kyliin tekemät murhaukset, joista YYA-Suomessa vaiettiin vuosikymmenet, ja varmasti vieläkin visummin kuin rajan pinnassa tapahtuneesta vakoilusta.

Ratkaisevan sysäyksen myös Juha Pohjosen tuoreelle väitöskirjatyölle on antanut se, että Punaisen Valpon ja Suojelupoliisin arkistot on avattu tutkijoille vuoteen 1972 saakka. Lähdetilanteesta on lyhy-